

מרדכי טרופר

"לאו הניתק לעשה" בירורו הלשוני ומשמעותו

שלוש המילים שבכותרת מהוות כידוע מונח, או מושג הלכתי המצוי מאוד בצורות שונות במקורות ההלכה, כפי שנראה להלן. אני מתכוון בזה לדון לא בבירור ההלכתי של המושג הזה, אלא בבירורו הלשוני בלבד, ואחלק בירור זה לשניים:

- א) צורותיו השונות של המושג ומיקומן.
- ב) משמעותו המיוחדת של המושג בצורתו זו.

א. צורותיו השונות של המושג במקורות ההלכה

1. **במשנה** מצויה הצורה המורחבת ביותר והיא: "כל מצות לא תעשה שיש בה (גם¹) קום עשה" - מכות ג', ד². לשם המחשה אביא שתי דוגמאות כלקמן:
- שמות י"ב, י: "לא תותירו ממנו (מקרבו הפסח) עד בקר (=לא תעשה) והנותר ממנו עד בקר באש תשרפו" (=עשה).
- דברים כ"ב, ו-ז: "כי יקרה קן צפור לפניך... לא תקח האם על הבנים (=לא תעשה) שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך" (=עשה).
2. **בתלמוד ירושלמי** מצויה צורה דומה לזו שבמשנה, כגון: מכות ג', ד - "כל מצוה בלא תעשה שיש בה קום עשה"³.
3. **בתוספתא**⁴ צורה דומה לזו שבמשנה, כגון: מכות ח', יא - "כל מצות לא תעשה שיש בה קום עשה"⁵.

1. תוספות קטנות בסוגריים הן של כותב טורים אלו לשם הבהרה וכן כל ההדגשות.
2. וכן חולין י"ד, ד.
3. ואילו בירושלמי נזיר ד, ה הנוסחה קצרה מאוד ודומה לזו שבבבלי - "משניתק מלא תעשה לעשה".
4. לפי מהדורת הרב עדין שטיינולץ.
5. וכן תוספתא חולין י', טו (בתוספתא מכות ה', טז יש ביטוי דומה, אבל במשמעות אחרת. ראה פירושו של הרב שטיינולץ למקום).

4. בבבלייתא יש שתי צורות:
 א) קצרה: "פוטרין את המלוה ואת הערב⁶" מפני שיש בהן קום עשה" (בי"מ סב, ע"א).
 ב) מורחבת: "בא הכתוב ליתן עשה על לא תעשה" (לומר לך שאין לוקין עליו - מכות ד, ע"ב)⁷.
 5) בתלמוד בבלי ישנן שלוש צורות:
 א) קצרה מאוד, והיא השכיחה ביותר: "לאו שניתק לעשה" - פסחים צה, ע"א פעמים. ציון יתר המקומות בהערה מס' 8; וביחד - 17 פעמים.
 ב) מורחבת במקצת: "לא תעשה שניתק לעשה" - שם, שלוש פעמים. יתרם בהערה מס' 9. וביחד - שש פעמים.
 ג) מורחבת: "מצות לא תעשה שניתק לעשה".
 מספרן של שלוש הצורות יחד הוא 24. הצדדים השווים לכל הצורות של מונח זה בתלמוד בבלי הם: א) שכולן קצרות מאלו שביתר המקורות. ב) בכולן ישנו הפועל "ניתק" בצרוף אות השימוש ש (או ד בארמית).
 מטרתי העיקרית במאמר זה הוא לברר את משמעותו המיוחדת של הפועל "ניתק" במונח הנידון.

ב. משמעותו של הפועל "ניתק" במונח הנידון

1. הפועל "ניתק" הוא נפעל משורש "נתק" ובבנין זה יש לו במקרא שתי משמעויות:
 א) נפסק-נקרע, כגון: "וכל מיתרי נתקו" (ירמיה י', כ), "והחוט המשולש לא במהרה ינתק" (קהלת ד', יב) ועוד¹⁰.
 ב) עבר ממקום למקום - נעתק, כגון: יהושע ד', יח - "ויהי בהעלות הכהנים... מתוך הירדן נתקו כפות רגלי הכהנים אל החרבה" ופירשו ה"מצודות": "נתקו" - "נעתקו וסרו ממקומם".
2. בתלמוד יש לפועל זה, בעניינים מופשטים, משמעות דומה לקודמת: עבר ממצב למצב, השתנה, כגון: "קרבן) אשם שניתן לרעה" (זבחים ה, ע"ב) ומפרש רש"י:
 6. פוטרין אותם ממלקות על ל"ית של לקיחת רבית (ויקרא כ"ה, לו) והיעשה הוא בהחזרת הרבית או בקריעת השטר (כאמור בגמרא שם).
 7. וכן בתמורה ד, ע"ב ועוד.
 8. מכות יג, ע"ב; טו, ע"א; חולין קמא, ע"א - 6 פעמים. קמא, ע"ב - פעמיים. תמורה ד, ע"ב - 5 פעמים.
 9. יומא לו, ע"א; פה, ע"ב; פו, ע"א.
 10. משמעות זו מצויה לרוב במקרא בפיעל, כגון: "שברתי עלך נתקתי מוסרותיך" (ירי ב', כ).

"ניתקו מדין אשם לרעים - שאמרו לו צי"ד הולאוהו וירעה". וכן: "שכיב מרע שניתק מחולה לחולה" (גיטין עג, ע"א) כלומר: שמתלתו נשתנתה.

3. השאלה: מהי משמעותו של פועל זה במונח הנידון - "לאו שניתק לעשה"? רש"י מפרשו במקומות שונים בתלמוד בבלי באחת משלוש המשמעויות הבאות:

(א) **תקן, ב) העתק-החלף-שנה, ג) הפסק-קרוע.**

והרי כמה דוגמאות לכל אחת מהמשמעויות הללו כלקמן: (א) **מכות ד, ע"ב:** "דתניא ילא תותירו ממנו עד בקר והנותר ממנו עד בקר באש תשרפו (שמות י"ב, י) - בא הכתוב ליתן עשה אחר לא תעשה לומר: לאו דניתק לעשה שאין לוקין עליו". רש"י ד"ה לומר שאין לוקין עליו - "שכעשה האמור אחריו תקנתו וכפרתו על עבירת הלוא". הרי ש"ניתקי" משמעו - **תיקון.**

(ב) **שם יד, ע"ב:** "אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן: כל ל"ת שקדמו עשה לוקין עליו". רש"י ד"ה כל ל"ת וכו' - אחר שמביא מהברייתא דלעיל את 'לאו הניתק לעשה שאין לוקין עליו הוא מפרש: "שנתק (הכתוב) את העשה לכיות ענשו של לאו ותיקונו, לומר: לא תעשה כך ואם עשית, עשה כך ותיפטר". גם כאן ניתקי משמעו - **תיקון.**

(ג) **חולין קמא, ע"א** המשנה העוסקת במצות שילוח הקן. רש"י, אחר שפירש את המשנה אומר בד"ה אין לוקין עליו: "דלככי ניתקו (את הלאו) ל'עשה' לומר: אם עבר על הלאו יעשה זאת וינלל: 'לא תקח האם, ואם לקח - שלח תשלח'".

(ד) **שם, בסוגיא קודמת,** העוסקת בצד אחר של הנושא, חוזר רש"י פעמיים על אותו ביטוי:

1) ד"ה קיימו ולא קיימו - "כל מלות עשה שיש צב קום עשה כגון זה (היינו: שילוח הקן) שניתק הלאו לעשה, דמשמע 'לא תקח' ואם לקחת שלח: קיים העשה שצב".

2) בהמשך לקודם אומר רש"י: "ואף על פי שעבר על 'לא תקח', דלכך נתקו לעשה, לומר: אם עברת על אזהרה זו עשה זה ותיפטר".

נראה לי אפוא, שבשלושת המקומות האחרונים תפש רש"י את הביטוי 'ניתקו הלאו לעשה' - במובן של שינוי-חילוף-העתק הלאו לעשה.

(ה) **מכות טו, ע"א רש"י** ד"ה ההוא לנתוקי¹¹ לאווייה אתא: "עשה¹². ואינו

11. אגב, רבנו חננאל גורס כאן "לתקוני ללאו" וכן הוא כותב בכמה שורות לפני זה על דברי רבא "אונס שגרש, כל ימיו בעמוד והחזר קאיי" - ומתקן הלאו שבוי. ועוד אגב, הרב שטיינזלץ מפרש בכל מקום, שהיעשה' בא לתקן את הלאו.

12. מילה זו משלימה את ד"ה, כבמקרים רבים בפירושי רש"י הן למקרא והן לגמרא.

מתקיים אלא אחר עזירת הללו לנתק הללו מעונש מלקות הוא זא". קרוב לוודאי שכאן תפס רש"י את הפועל לנתק' במשמעות של - להפסיק - לעקור. וכן הוא אומר בפירושו השני לד"ה הבא באותו עמוד.

ז' ד"ה הניחא למאן דתני יבטלו ולא בטלו וכו'. כאן נותן רש"י שני הסברים לפועל "ניתק": 1) "שכעשכ תיקונו של ללו הוא"; 2) אצל העשכ ניתן לעקור ממלקות". וכן הוא אומר במקום הבא:

ז) תמורה ד, ע"ב בסוגיית המקדים תרומה לביכורים ונפסק שם, שאינו לוקה, משום "דלאו דניתק לעשה הוא"¹³. גם כאן מפרש רש"י: "זא עשכ וניתק ללאו ממלקות", כלומר: עקר וביטל את המלקות¹⁴.

מסקנה וסיכומים

נראה לי, לענ"ד, שהמשמעות העיקרית והמתאימה ביותר של הפועל "ניתק" במושג "לאו הניתק לעשה" היא כמשמעות השנייה של רש"י: העתק-החלף-שנה. ואלה הם נימוקי:

א) משמעות זו מתיישבת יותר עם מבנה לשון הביטוי - ניתק ל...
 ב) משמעות זו כבר מצויה בתלמוד בביטויים, שבאותו מבנה לשוני, שהובאו לעיל: "אשם שניתק לרעה" (זבחים ה, ע"ב), "שכיב מרע שניתק מחולי לחולי" (גיטין עג, ע"א).

ג) "הערוך השלם" בערך "נתק" כותב: "מלשון מקרא עניינו קריעה ועוד - העתק ממקומן" וכדוגמה למשמעות האחרונה הוא מביא את המושג: "לא תעשה הניתק לעשה". ובהמשך הוא כותב: "עניינו שניתק ממקומו להיות נמשך אל מקום אחר ומזה העניין "לאו הניתק לעשה".

13. אמנם רש"י מביא שם שהלאו הוא בכתוב "מלאתך ודמעך לא תאחר" (שמות כ"ב, כח) והיעשה הוא דכתיב (במדבר י"ח, כח): "מכל מעשרותיכם... ונתתם ממנו תרומה" וגו' ומי שמקדים מעשר לתרומה, בעצם מקדים עשה ללא תעשה; ובכ"ז זה נקרא ילאו דניתק לעשה מפני שמעמידים את זה ביחזור ומפרישו.

14. מסתבר, שפירושו זה של רש"י כאן מושפע מלשון הגמרא עצמה בהמשך הסוגיא. שם מקשה אביי: "יוכל לאו שניתק לעשה לא לקי? והא מימר (=המחליף בהמת קודש בבהמת חולין) לאו שניתק לעשה הוא ולקיי? ומפרש רש"י שם: "ילאו דכתיב (ויקרא כ"ז, ט-י) "לא יחליפנו ויעשה דכתיב (שם) "ואם המר ימיר". ומשיבה הגמרא (לקושיית אביי): "מימר) הוי להו תרי לאוי (שכתוב שם: "לא יחליפנו ולא ימיר אותו") - לא אתי חד יעשה ועקר לתרי לאוי".